

atlanti lingüístics (Silvia Giordano per l'ALEPO piemontese, Patrizia Del Puente per l'ALBA lucano); interessants també, entre d'altres, contribuïts a marge de la reflexió dialectològica, com el de Nicola De Blasi e Francesco Montuori sobre la percepció del dialecte napolità i de Vito Matranga sobre l'ús del dialecte en dispositius mòbils.

La setena secció del volum, «Variétés en contact: parcours lexicaux et étymologiques» afronta alguns interessants aspectes vinculats a la història del lèxic, amb contribuïts de Eduardo Blasco Ferrer, Nikola Vuletić e Angelo Variano, mentre la setena tracta del relació entre «Onomastique, dialectologie et lexicographie» amb diversos contribuïts tant de caràcter teòric (Angela Castiglione) com referits a zones concretes (Alda Rossebastiano e Elena Papa entre d'altres).

Per la qualitat e la quantitat dels contribuïts, de la qualitat solament parcialment es pot rendir compte, aquest volum de *Actes* representa en suma un important document sobre una significativa iniciativa de memòria històrica, però també un autèntic «stat de l'art» sobre la recerca dialectològica, confermant el rol central que la Corsica té ja des de llavors, gràcies a l'activa escola local, en aquest àmbit de estudi lingüístic.

Fiorenzo TOSO
Universitat de Sassari

RIBA, Carles (2019): *Llibres de poesia. Amb tots els comentaris del poeta*. Edició i textos establerts per Jordi Malé. Barcelona: Edicions 62, 568 p.

Hem hagut d'esperar més de trenta anys per tal de tenir una nova edició del conjunt dels llibres de versos de Carles Riba, un dels principals poetes de la literatura catalana i dels màxims protagonistes de la cultura catalana del segle xx. Durant els darrers anys hem pogut accedir de nou a la reunió de la poesia de Blai Bonet (2014), de Vicent Andrés Estellés (a partir del 2014), del primer període de Josep Carner (2016), de Gabriel Ferrater (2018) o de Josep Maria Llompart (2018), per posar alguns exemples rellevants; també calia, necessària i inajornable, una nova edició de la poesia de Carles Riba, per la vàlua de la producció poètica, per tractar-se d'una figura essencial i per la dificultat d'aconseguir actualment algunes de les seues obres. La nova publicació, segons el colofó del volum, s'ha fet coincidir amb un 26 de maig, el mateix dia en què cent anys abans el poeta veia editat, per primera vegada, un llibre seu de poemes. Com indica el títol de la coberta, s'hi reuneixen els nou llibres de poesia que va escriure i, com assenyalava el subtítol, s'hi afegeixen tots els comentaris que el poeta va fer en prosa sobre aquestes obres i els seus poemes.

El responsable i curador d'aquesta nova edició és Jordi Malé, un dels màxims especialistes en l'escriptor, com acrediten els seus nombrosos i excel·lents estudis i edicions, la qual cosa ara confirma amb escreix mitjançant aquesta rigorosa publicació, feta amb criteris filològics i tenint presents totes les edicions fetes en vida de l'autor i els testimonis. De fet, aquest nou treball és com una culminació en la seua llarga trajectòria investigadora sobre Riba.

Els precedents en el temps de publicar la poesia completa de Riba ja són ben llunyans. Fa més de mig segle, el 1965, Joan Lluís Marfany la va reunir amb la narrativa al primer volum de les *Obres completes* (Barcelona: Edicions 62), amb una introducció d'Arthur Terry; i el maig del 1984 Enric Sullà en va preparar una nova edició mitjançant el primer volum: *Obres completes I. Poesia* (Barcelona: Edicions 62), amb una introducció del mateix especialista anglès, volum que va ser reeditat i ampliat el novembre del 1988, sempre, en els tres casos, en la col·lecció «Classics catalans del segle xx». Pel fet de ser recent, del 2018, volem esmentar també la publicació de la reunió de tres títols ribians (*Elegies de Bierville, Salvatge cor i Darrers poemes*) en la col·lecció «labutxaca» d'Edicions 62, prologada per Jordi Cornudella (obres que ja havien estat reunides en la mateixa editorial el 2012 a la col·lecció «Poetes del segle xx»), coincidint amb un altre llibre ribià que reunia *Estances* i *Del joc i del foc*). Tanmateix, cal destacar que la nova edició del 2019 del conjunt dels poemaris ha estat «feta de cap i de nou» i «se n'aparta en diversos aspectes» de les anteriors (com apunta Jordi Malé als mots preliminars, p. 20).

Posem-ne algun exemple que ho confirme. Respecte als dos poemaris no editats en vida de l'autor, ara se situen cadascun al seu lloc d'acord amb la cronologia d'escriptura, és a dir, a l'inici i a la fi de la trajectòria, i tenen títols amb diferències respecte als que coneixíem fins ara, els quals provenen fidelment del que figura autògraf als plecs originals: així, *Residu de la paraula a lloure*; que fins a la nova edició se situava a l'apèndix final i apareixia intítulat *Residu de «La paraula a lloure»*; o, també, el títol dels deu poemes últims de la vida del poeta, publicats pòstumament, que, seguint la documentació original, ara es punctua tipogràficament de manera diferent: *Poemes (nou llibre, encara sense títol)*. O bé, per esmentar una altra novetat, l'ordenació dels llibres *Elegies de Bierville* i *Del joc i del foc*, inversa respecte a les edicions anteriors.

La publicació reuneix els set llibres de poesia que l'autor va editar en vida i hi situa, a més, els dos aplecs ja esmentats, respectivament de sis i de deu poemes cadascun, complementaris a l'inici i a la fi de la seua trajectòria i producció, els quals es van publicar ja pòstumament. En queden exclosos els poemes solts i esparsos, que en edicions anteriors s'havien situat a l'apèndix final.

El volum s'enceta amb una «Introducció» (de 23 pàgines), de Jordi Malé, estructurada en tres apartats, on, en primer lloc, es justifica el corpus escollit: com hem assenyalat, els nou llibres de versos; en segon lloc, s'explica la pertinença d'incloure els comentaris en prosa de l'escriptor sobre els seus poemaris o els textos poètics; i, en tercer lloc, es fixen els criteris de la nova edició, els quals la singularitzen, com ja hem avançat, respecte a les edicions anteriors.

Jordi Malé ordena els llibres seguint la darrera revisió del poeta en vida (en la major part de les obres la del 1956, en la selecció bilingüe *Obra poètica. Antologia*, publicada a Madrid per Ínsula), és a dir, seguint l'última mirada de Riba a la seua producció. Cadascun porta un davantal del curador en què s'enumeren i contrasten les edicions fetes en vida (amb informació del tiratge, descripció de la coberta, de la portada, esment de les traduccions i del traductor si inclouen el text en català i foren fetes mentre vivia l'escriptor...), s'estableixen els criteris que han presidit l'edició del corpus, amb explicacions minucioses, i, quan s'escau, s'aporten aclariments derivats de la consulta dels testimonis conservats al Fons Carles Riba-Clementina Arderiu (Arxiu Nacional de Catalunya, consultable al Corpus Literari Digital de la Càtedra Màrius Torres), especialment significatius en les dues obres editades pòstumament. Cal destacar la fidelitat dels textos respecte a les edicions i fonts (tot i que el curador, com justifica extensament, els regularitza ortogràficament d'acord amb la darrera normativa de l'IEC). Aquests davantals tant pels criteris aplicats (consulta de fonts, establiment del text...) com pels tipus de comentaris raonats, minuciosos i detallats, són una investigació que fa avançar el coneixement sobre el corpus en una edició crítica, sense la reproducció de les variants textuais tot i assenyalat-ne algunes de significatives. A més a més, a la fi de cada llibre s'estableix la cronologia dels poemes, especialment important a l'hora de resseguir l'escriptura en el temps, de vincular cada text al moment històric i personal de l'autor, o de fer-ne la lectura seguint la cronologia.

El primer conjunt és el material poètic, que va romandre inèdit en vida del seu autor, *Residu de la paraula a lloure*. Es tracta de sis poemes, escrits entre 1912 i 1919, que deixen de ser un complement d'apèndix (com en edicions anteriors) per convertir-se en el seu llibre inicial, el primer que llegim (i hem de llegir) si resseguim el conjunt de l'evolució: el curador justifica la voluntat de l'autor d'editar-lo i també com el títol (amb la pertinença del mot *Residu*, p. 11-14) és el que consta al plec de manuscrits. Després, i seguint la cronologia, Jordi Malé situa i separa les dues obres d'estances, tot i que sovint s'han publicat reunides i amb un títol unitari (*Estances*) com si fossen dues parts (els dos llibres) d'un mateix conjunt. Riba va separar els dos llibres d'aquestes composicions el 1956, la darrera vegada que s'acostà a l'edició de la seua pròpia obra, tres anys abans de la seua mort, en l'antologia bilingüe abans esmentada. Com recorda el responsable de l'edició, *Primer llibre d'estances* (1919) fou de gran elaboració formal i sobretot de temàtica amorosa, i *Segon llibre d'estances* (1930) fou un pas endavant important en la seua evolució. Durant la guerra l'autor va editar i reeditar, el 1937, *Tres suites*, que enllaçava amb la poesia europea més rellevant del moment, com era la de Paul Valéry, Rainer Maria Rilke o Jorge Guillén.

Respecte als poemaris editats en els anys quaranta, el curador d'aquesta nova edició, com hem assenyalat, a diferència de l'ordenació en les edicions anteriors de la poesia completa, situa abans *Elegies*

de Bierville que *Del joc i del foc*, seguint l'ordre cronològic de les primers edicions d'ambdues obres (respectivament els anys 1943 i 1946), com ja havia fet el mateix Riba en l'antologia esmentada del 1956, i no pas el criteri de la datació de l'escriptura dels textos: convé recordar que la cronologia de les dues primeres parts de les tres del poemari, que contenen, respectivament, tankes i algunes cançons, és anterior a la del llibre dels dístics elegíacs de l'exili a França. Entre d'altres aspectes, per exemple, el professor Malé explica que a l'edició clandestina de les elegies, de 70 exemplars i 5 en paper especial, no hi constava la X; o recorda que el peu d'impremta de Buenos Aires 1942 era fals ja que s'havia fet a Sabadell el maig del 1943. A més, és especialment reveladora la lectura que es pot fer dels poemes juntament amb els textos paratextuals que acompanyen ambdues obres, com són el «Prefaci» i les «Notes» a les elegies (escrits per a l'edició del 1949, a Santiago de Xile), i les «Notes» a la primera secció de tankes, «Tankes de les quatre estacions» (com passava ja en la primera edició del 1946).

Els llibres de poesia escrits i publicats en els anys cinquanta són *Salvatge cor*, de contingut espiritual i religiós, i també de temàtica amorosa, i *Esbós de tres oratoris*, amb el nou tractament dels tres passatges bíblics. Pel que fa a l'acompanyament paratextual d'ambdues obres, mentre el llibre de sonets conté el «Pròleg» de l'autor des de la primera edició, el de llargs poemes narratius té alhora un «Pròleg» al conjunt i unes «Notes» al darrer dels tres poemes, «El fill pròdig». Finalment, en el volum hi ha els deu textos del nou poemari que Riba va deixar interromput a causa de la seua mort el 12 de juliol de 1959: *Poemes (nou llibre, encara sense títol)*, retolació que figura al darrer dels tres plec autògrafs al Fons Carles Riba-Clementina Arderiu; i, per tant, diferent a com apareixia intítulat en les edicions anteriors de les obres completes (*Poemes per a un nou llibre encara sense títol*), o bé en la publicació esmentada de la col·lecció «labutxaca» d'Edicions 62 del 2018 (*Darrers poemes*).

La lectura seguida de la reunió dels nou títols ens mostra amb claredat la diversitat i la novetat de l'escriptura poètica de l'autor, ja que va escriure estances, sonets, dístics elegíacs, tankes, més sonets i poemes narratius, sempre cada tipus de composició concentrat en una obra.

Després del conjunt dels llibres, el curador presenta, com consta en el subtítol de la coberta del volum, «tots els comentaris del poeta» sobre els seus poemes, escrits en textos manuscrits, cartes, anotacions o fragments d'articles. Els textos preliminars ribians sempre havien estat especialment rellevants: de fet, des del «Prefaci» del 1949 a *Elegies de Bierville*, l'autor solia complementar les seues edicions amb aquest tipus de documents paratextuals, els quals no sols contribuïen a facilitar-ne la lectura (més encara en el cas de les notes) sinó que en alguna ocasió, a més, palesen com ell s'acarava amb ell mateix (més en el cas dels textos proemials). Tot seguint aquesta voluntat del poeta, Jordi Malé enriqueix la seua edició en reunir, a més, passatges o fragments d'articles, cartes i anotacions personals, escrits manuscrits que acompanyaven lectures públiques de poemes..., externs a les edicions dels poemaris, en els quals l'escriptor va fer «Comentaris» (aquest és el títol de la part del volum), observacions que ajuden a entendre millor la seua poesia i, de manera molt especial, faciliten la lectura de diversos textos, ja que aporten més informació sobre el seu origen i major claredat en el sentit i en la comprensió. Molts d'aquests textos i paratextos eren documents poc o gens coneguts. L'ordenació i l'agrupació que se'n fa segueixen l'ordre dels llibres de poesia i, dins aquests, el dels poemes a què es refereixen els textos en prosa. Per tal de fer-ne alguna referència concreta, destaquem la reproducció de la nota i la justificació que l'autor va fer a l'edició conjunta dels dos llibres d'estances (1930) (p. 469-470), suprimida a partir de la tercera edició; les notes manuscrites a la lectura de «Dues suites» als Amics de la Poesia l'1-1-VI-1933 (entre p. 479-487), anteriors a la publicació del poemari; la reproducció de la nota a la tercera edició d'*Elegies de Bierville*, el 1951, suprimida en edicions posteriors; la transcripció de les interessantíssimes notes a elegies concretes (algunes manuscrites, del 1954) (entre p. 491-513, alternades amb fragments de cartes); la transcripció del manuscrit del 4-I-1953 en què comenta dues «Tankes del retorn» (LXXVIII i LXXIX) (p. 516-518), de *Del joc i del foc*; entre molta altra documentació ben enriquidora. També s'hi transcriuen, a més, les traduccions que el mateix Riba va fer al castellà en prosa dels sonets de *Salvatge cor* (p. 519-532).

El volum, finalment, es completa amb un índex de títols i primers versos, ordenat alfabèticament, amb la remissió, d'una banda, a la pàgina on apareix el poema, i, de l'altra, a la pàgina on hi ha un co-

mentari en prosa de l'autor; aspecte que és especialment valuós perquè permet de cercar alhora text i comentari, i així llegir la prosa com a complement a la lectura del poema.

Aquesta nova edició, preparada amb rigor i exhaustivitat per l'especialista ribià Jordi Malé, a partir d'ara és i serà la publicació d'obligada referència en la poesia d'un escriptor essencial i imprescindible. Tot un encert que els lectors de Riba —i també els filòlegs— rebem «amb un crit d'alegria».

Ferran CARBÓ
Universitat de València

RIDRUEJO, Emilio (ed.) (2019): *Manual de lingüística española*. Berlín / Boston: De Gruyter, 697 p.

La obra que reseñamos sigue la estela de otras conocidas contribuciones como la de M. Alvar (dir.), *Introducción a la lingüística española*, 2000; la de J. I. Hualde *et al.*, *Introducción a la lingüística hispánica*, 2010 (2.ª ed.); o la de J. Muñoz-Basols *et al.*, *Introducción a la lingüística hispánica actual: teoría y práctica*, 2017. En ellas, el enfoque hispánico global resulta predominante. Con respecto al presente manual, Emilio Ridruejo, el coordinador, señala («0 Introducción», pp. 1-13) que las decisiones concretas que ha habido que tomar dependen, en algunos casos, del plan general de la colección, que incluye un volumen sobre el español de América. En cuanto a la estructura, agrupa los capítulos en cinco partes o bloques, un orden que seguimos para nuestro análisis.

El primer componente, y el considerado fundamental, es el diacrónico, eje de los siete capítulos iniciales. José Manuel Fradejas Rueda («1 Fuentes textuales», pp. 14-39) aborda la fuente básica de los estudios diacrónicos, que son los textos escritos, tanto literarios como documentales, y se fija en cómo se han editado y en las dificultades que plantean en el estudio de la historia del español: destaca las propuestas de representación que ofrece el *Corpus Hispánico y Americano en la Red: Textos Antiguos* (Charta). Asimismo, repasa los corpus lingüísticos diacrónicos más relevantes de los que dispone el español.

Sigue un capítulo de amplio alcance, «2 Historia de la lengua» (pp. 40-66), en el que María José Martínez Alcalde proporciona una visión general de la historia del español, en la que es difícil establecer límites entre las llamadas *historia externa e historia interna* o *gramática histórica*, y para la que las propuestas de periodización, que la autora presenta críticamente, resultan problemáticas, más aún cuando se trata de fijar una cronología unitaria para los distintos procesos evolutivos.

De modo más específico, en el capítulo «3 Evolución diacrónica de los sonidos del español» (pp. 67-95), María Jesús Torrens Álvarez se centra en los cambios dentro del nivel fonético-fonológico desde su origen latino, y señala que en su revisión se deben incorporar «los avances tanto teóricos como experimentales de los estudios sobre la sincronía actual, de la misma manera que la perspectiva histórica proporcionará la explicación a la procedencia y dirección, si no de todos, sí de muchos de los cambios en marcha hoy en día» (p. 68). Se establecen, así, los principales mecanismos que producen los cambios de sonido en español, tanto en el pasado como en el presente, y las principales etapas que marcan estos cambios en la evolución de la lengua (latín, castellano medieval y español clásico), sin olvidar el español actual.

María Elena Azofra Sierra, en el capítulo «4 Morfosintaxis diacrónica» (pp. 96-132), explica con detalle la evolución de las categorías gramaticales, las estructuras y la organización discursiva. Defiende el análisis conjunto de cuestiones formales y funcionales en la historia del latín al español. Desarrolla la morfosintaxis nominal, la verbal, el origen y la evolución de los adverbios, los elementos de relación (preposiciones, conjunciones y nexos relativos), la sintaxis de la oración simple, el afianzamiento de estructuras sintácticas complejas y el enriquecimiento progresivo de procedimientos de construcción textual.

En el capítulo «5 Historia del léxico» (pp. 133-166), Gloria Clavería Nadal muestra la constitución y la evolución del léxico del español a través de sus diferentes estratos o capas. El componente nuclear